

MƏSUMƏ ƏSƏDZADƏ*

MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİN BƏRPASININ ÜSLUB MƏSƏLƏLƏRİ

Memarlıqda professional fəaliyyətin spesifik növü olaraq müstəqil bir sahə kimi formalaşan bərpa cəmi iki yüz əlli ilə yaxın bir dövrü əhatə edir. XVIII əsrin ortalarından antik dövr və orta əsr abidələrinə artan maraq, "üslub" və "arxeoloji" bərpa nəzəriyyələri müasir bərpanın prinsiplərinin formalaşması sahəsində mühüm rol oynadı. Memarlıq abidələrinin bərpası üçün onların tədqiqatı memarların professional hazırlığının xarakteristikasını təyin edir. Bərpanın eskiz, işçi, uyğunlaşma layihələrində görüləcək bərpa işlərinin ardıcılığı, yerinə yetirilmə müddəti, bərpa işlərinin smeta dəyəri və s. əsaslandırılır. Bərpa layihəsi tam bir dəqiqliklə işlənsə belə, işlərin gedişi əsasında bir çox dəyişikliklərə məruz qalır. Abidənin son görünüşü layihədən köklü surətdə fərqlənir.

Açar sözlər: *bərpa, prinsiplər, tədqiqat, layihə, eskiz, işçi, uyğunlaşma.*

Memarlıq abidələri baş verən proseslərin izlərini özündə əks etdirən tarixi mədəni irsin mühüm daşıyıcılarıdır. Abidələr tariximizin simvolu, mədəni irsimizin ayrılmaz hissəsidir. Bu "daş salnamələr" uzaq keçmişimizin maddi göstəricisi olduğundan onları gələcək nəsillərə çatdırmaq çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Memarlıq abidələrinin bütün dövrlərdə qayğıya ehtiyacı olmuş, bəzi hallarda onların təmiri aparılmışdır. Bu ilk növbədə utilitar (praktiki-faydalı) tələbatdan irəli gəlmişdir. Lakin, çox vaxt köhnə tikililəri sadəcə olaraq dağıdıb yerində yenisini inşa etmişlər. Köhnə tikililərin hissələri yeni memarlıq əsərinin yaradılması üçün material kimi istifadə edilmişdir. İlk orta əsr ustaları antik dövrə aid binaların detallarından yeni kilsələrin tikintisində istifadə etmişlər. Sonrakı dövrlərdə qotik memarlıq ustaları roman üslubundakı tikililəri dəyişir, dövrün memarlıq xarakterinə uyğunlaşdırırlar. İntibah və barokko dövrünün memarları da əvvəlki əsrə mənsub tikililərə sərbəst yanaşır, dövrün memarlıq üslubuna uyğun dəyişirdilər (2, səh. 8).

Antik dövrün memarlıq tikililərinə olan münasibətin kəskin dəyişməsi XVIII əsrdə baş verdi. Bu zamana kimi antik dövr tikililəri rəssam və memarlar tərəfindən öz fərdi-bədii məsələlərini həll etmək üçün istifadə olunurdu. Bundan belə qədim incəsənət və memarlıq əsərləri təkcə estetik və tədqiqat dəyərinə görə deyil, eyni zamanda tarixi dəyərə malik obyekt kimi qavranılmağa başladı. 1738-ci ildə Vezuviy vulkanının külü altında qalmış antik Gerkulanum və sonralar Roma forumunun (şəhərin ictimai həyatının mərkəzləşdiyi meydan) qazıntılarına başlandı. Belə ki, ümumi maraq antik dövr abidələrinin taleyinə cəlb edildi (1, səh. 16).

Abidələrə olan marağın artması bərpa fəaliyyətinin genişlənməsinə səbəb oldu. Memarlıqda müstəqil bir sahə kimi formalaşan bərpa iki yüz əlli ilə yaxın bir dövrü əhatə edir. Həmin dövrün əsas xüsusiyyətlərindən biri bərpa tədqiqatlarının yoxluğu və ya çox aşağı səviyyədə olması idi. XIX əsrin sonlarına doğru bərpa olunan abidələrin tədqiqatları dərinləşməyə, bərpanın dəqiqliyinə tələbat artmağa başladı. Belə ki, 1890-cı illər üçün üslub restavrasiyanın izini özündə saxlayan, lakin dərin arxeoloji tədqiqatlara əsaslanan bərpa işləri genişləndi.

Üslub bərpası öz dövrünə xas prinsiplər sistemi, bədii formaların özəlliyi, ya da dövrün tutumunu əks etdirən simvollar sırasındadır. XIX əsrin sonlarına yaxın üslub bərpasından ümumi narazılıq meydana çıxdı. Üslubla bərpa olunmuş abidənin yerində ona xarici cəhətdən bənzər, lakin mahiyyətcə abidənin əsil memarlığından prinsiplial şəkildə tamamilə fərqli olan tikili yaranırdı.

XX əsrin ilk onilliklərində üslub bərpasından fərqli olaraq, bərpanın əsasını abidənin arxeoloji obyekt kimi naturada dəqiq və metodik şəkildə tədqiqi təşkil etməyə başladı. Memarlar

qədimdən qalma maddi-mədəniyyət abidələri arasında qədim xalqların yaşayış və mədəniyyətini öyrənmənin metodiki prinsiplərinə yiyələnərək professional tədqiqatçılara çevrildilər. Bərpaya lazım olan məlumatları əldə etmək üçün köhnə formaların obyektə arastırılması, tarixi məlumatların toplanması və uyğun dövrün memarlığının tədqiqat aparıldı (2, səh.26).

I Dünya müharibəsindən sonra bir sıra Avropa ölkələrinin abidələri ciddi dağıntılara məruz qaldı. II Dünya müharibəsinin gətirdiyi fəlakətlərin ölçüləri isə daha genişdi. Artıq söhbət ayrı - ayrı itirilmiş dəyərli əsərlərdən deyil, milli mədəniyyətlərin izlərinin silinməsinə gedirdi. Həyat təkidlə dağılmış şəhərlərin bərpasını tələb edirdi. Bundan əlavə sonrakı onilliklərdə abidələrin səhərin aktiv həyatına qoşulması haqqında təsəvvürlər təmihlə formalaşdı. Bu isə müasir bərpa praktikasında vacib şərt kimi qəbul edildi.

Yer üzündə abidələrsiz heç bir xalq, heç bir mədəniyyət yoxdur. Hər kəs üçün qədim Misir ehramları, Hindistan məbədləri, Paris Nott-Damm kilsəsi, Qız qalası, Məminə Xatun türbəsi, Aya Sofiya, Moskva Kremli və s. abidələr çox dəyərlidir.

Azərbaycan ərazisində abidələri ilə böyük bir muzeyi xatırladı. Amma, abidələrin əksəriyyəti dövrümüzdə dağılmış halda gəlib çatmışdır. 1952-ci ildən "Xüsusi Elmi-Bərpa və İstehsalat Emalatxanası" fəaliyyətə başlamışdır. Emalatxana hal-hazırda "Azərbayca" Elmi - Tədqiqat Layihə İnstitutu adlanır və ona memarlıq doktoru professor C.Ə.Qiyasi rəhbərlik edir. Son illərdə elmi-tədqiqat və bərpa işləri geniş vüsət almış, Bakıda Şirvanşahlar saray ansambli, Naxçıvanda Qarabağlar, Məminə Xatun, Yusif Küseyr oğlu türbələri, Şəki xan sarayı, Bərdə-türbələri və bir sıra başqa abidələr bərpa edilmişdir.

Abidələrdə aparılan işlərin üç əsas növü vardır: təmir, konservasiya, bərpa. Abidədə bu və ya digər işlərin aparılması yalnız ilkin tədqiqatdan sonra mümkündür. Lakin, tədqiqat ilkin faza ilə bitmir, bütün mərhələdə davam edir.

Abidənin təmiri - adi inşaat üsulları ilə onun qorunmasını təmin etməkdir. Təmirin gedişi əsasında abidə haqqında yeni lazımli informasiya verən tapıntıların aşkarlanması mümkündür.

Konservasiyanın iki növü mövcuddur. Dağılmağa məruz qalan abidənin müvəqqəti qorunma tədbirləri: dayaqların, talvar-örtüklərin qurulması və s. İkinci növ konservasiya tədbirlərinə abidələrin uzunmüddətli möhkəmləndirilməsi: bünövrələrin və əsasların bərkidilməsi, deformasiyalardan azad gətirilməsi, rütubətli mübarizə tədbirləri, hörgünün duzlaşmadan təmizlənməsi, bioloji qoruma və s. (1, səh.84).

Bərpa - abidələrdə aparılan işlərin ən mürəkkəb və kompleks növüdür. Bərpa iki əməliyyatdan ibarətdir: onu təhrif edən yeni elementlərin aradan götürülməsi ilə abidənin açılması və itmiş elementlərin bərpası.

Abidənin açılması - aşkarlanacaq özəl elementlərlə müqayisədə aradan götürülməsi elementlərin bədii və tarixi cəhətdən çox az maraq doğurduğu hallarda mümkündür. Əgər abidənin açılması onun dayanıqlığına xələf gətirərsə bu işlərin aparılması qeyri mümkündür.

Bərpa əlavələrinin həyata keçirilməsi və itmiş elementlərin bərpası - keçmişdəki inşaat texnologiyasını bilməkdən və yeni hissələri əlavə edərkən bu texnologiyaya təbii etməkdən ibarətdir (1, səh.85,88).

Tam bərpa fraqmentar bərpadan abidənin ilkin vəziyyətinə bütün təmihlə mütəlak dönməsini qarşıya əsas məqsəd qoyması ilə fərqlənir. Abidənin ilkin görünüşünün özünə qaytarılması və ya şəhərsalma kompleksinin tələblərinə uyğun olduğu zaman onun tam bərpası qanunauyğun sayılır.

Memarlıq abidələrinin bərpası çoxtərəfli kompleks tədqiqatla əsaslanmalıdır. Tədqiqat proqramı abidə ilə memarlıq təmihli və mühəndis-texniki axtarıslar üzrə silsilə işləri özündə birləşdirməlidir. Mühəndis-texniki tədqiqatın məqsədi-abidənin dağılmasını səbəb faktorlarını ayırmaq, konstruktiv və dekorativ elementlərin uzunmüddətli qorunması üçün texniki

tədbirləri təmin etməkdir. Lakin, ümumi koordinasiya rolu abidənin qarşıda duran məsələlərinin yaxşı bilən bərpaçı-memara məxsusdur (2, səh.82).

Bərpa zamanı aparılan kompleks tədqiqatlar üçün tarixi-bibliografik və tarixi-arxiv məlumatların toplanması çox önəmlidir. Abidələr haqqında tarixi məlumatlar eyni zamanda konstruktiv-texniki məsələlərin həlli zamanı da faydalı ola bilər.

Abidənin fiksasiyası bərpağa hazırlıq prosesində böyük rol oynayır. Tədqiqat aparıldığı anda fiksasiya abidənin mövcud vəziyyəti haqda ətraflı təsvir yaratmalıdır. Bərpa həmişə abidəyə dəyişiklik gətirir, onun tarix boyu formalaşmış siması həmişəlik itirilir. Sonradan yalnız fiksasiyanın göstəriciləri əvvəllər abidənin nə şəkildə olduğu, hansı dəyişikliklərə məruz qaldığı haqda mühakimə yürütməyə imkan verir.

Memarlıq tikilisi inşa olunduğu dövrdən başlayaraq mədəni qatla əhatə olunur. Bu qat bəşəriyyətin materiallaşmış keçmişidir. O, binanın tikintisi və dağılması nəticəsində yaranan zibildən, atılan qida, istehsalat, məişət və s. ibarətdir. Bu təbəqədən həm də qədim dekorlu hörgü hissələrinin bütöv blokları, oymanın kiçik hissələri, müxtəlif tipli kərpic, kirəmid, binanın metal hissələrinin qalıqları aşkar edilir.

Bərpanın tələbatından asılı olaraq açılmanın üç tipi fərqləndirilir: tranşeyalar, şurflar və qazıntılar. Tranşeyalardan arxeoloji kəşfiyyət məqsədilə istifadə edilir. Mədəni təbəqə təmihlə qədər 1,5 - 2 m enində əllə qazılır. Qədim tikili aşkarlanarsa tranşeyanın sahəsi lazımi ölçülərə malik qazıntıya çevrilir.

Şurf adı altında ölçüsü 1 m-dən, 4x4 m-ə qədər olan kiçik düzbucaq şəkilli qazma nəzərdə tutulur. Mühəndis - texniki məsələlərin həlli zamanı şurflardan istifadə edilir.

Abidələrin əsas arxeoloji tədqiqat vasitəsi - qazıntıdır, yəni mədəni qədr-lay qazılmış səthin düzbucaqlı sahəsidir. Qazıntılar əl vasitəsi ilə aparılır. Toplantılar seçilir, qeydə alınır, şəklil çəkilir.

Natur tədqiqatın əsas forması olan zondaj lokal, məhdud bir açılışdır. Zondajların köməyi ilə hörgünün materialı, müxtəlif dövrlərə aid hissələrin tikilişlərinin varlığı və yeri, həmçinin sonrakı tikililərdə istifadə olunmuş hissələrinin detalları aşkar edilə bilər.

Zondajlar istifadəsinə görə və abidənin strukturuna yeridilmə dərəcəsinə asılı olaraq bir neçə növə ayrılır. Boyalı qatların zondajı daxil və xarici divar səthlərinin bəzəyi, rəngi, fakturası haqqında məlumat toplamaq üçün aparılır. Boyalı qatların zondajı çox incə işdir və çox zaman rəngkarlıq üzrə bərpaçıların işi cəlb olunmasını tələb edir.

Suvaq qatının təmizlənməsi ilə aparılan zondajlar əsasən hörgünün xarakteri və yenidən-qurmaların izlərinin üzə çıxarılması üçün aparılır. Suvağın çıxarılması açırımları, taxçaları, sultanmış novları üzə çıxarmağa imkan verir. Bundan əlavə, vaxtilə divar səthindəki irəli çıxmış sıxıq elementlərin izləri aşkarlanır, o cümlədən: karnizlər, konsollar, qapı və pəncərə haşiyələri və s.

Hörgünün sökülməsi ilə aparılan zondajlar abidəyə daha çox mexaniki zədə yetirir. Bu halda açılış səthlərdə qiymətli informasiya verən ən cüzü qalıqları seçmək tələb olunur (1, səh.146,147).

Abidədə aparılan bütün zondajlar mütəlak fiksasiya edilmişdir. Adətən fiksasiya söz təsvirindən, əllə çəkilmiş rəsmlərdən, ölçmələrdən və fotosəkillərdən ibarət olur.

Memarlıq abidəsinin bərpa layihəsi yeni tikililərin layihələndirilməsindən çox fərqlənir. Bərpa layihəsinin əsasını azad yaradıcılıq aktı deyil, tədqiqat təşkil edir. Bu layihələndirməyə elmi layihə, bərpaçı-memara isə bərpanın elmi rəhbəri kimi baxılır. Bərpa layihəsi elmi tədqiqat, qrafik və smeta sənədləşməsinin kompleksindən ibarətdir.

Layihə sənədləşməsinin tərtibi aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

1. İlkin sənədləşmənin və bərpa tapşırığının tərtibi;

2. Bərpanın eskiz layihəsi;
3. İşçi çertyojlara malik bərpa layihəsi.
4. İkinci sənədləşməyə daxil olmalıdır;
5. Memarlıq abidəsi haqqında əsas məlumatları şərh edən qısa tarixi arayış;
6. Abidənin texniki vəziyyətinin protokollaşmış şərh;
7. Görüləcək işlərin yerinə yetirilməsinin təxmini müddəti;
8. Bərpa işlərinin təxmini smeta dəyəri.

Bərpanın eskiz layihəsinə aşağıdakı sənədlər daxildir:

1. Ölçmə çertyojları;
2. Bərpa layihəsinin çertyojları;
3. İzahat yazısı;
4. Smeta - maliyyə sənədləri;
5. Sahənin baş planı;
6. Mərtəbələrin planı;
7. Əsas kəsiklər;
9. Bütün fəsadlar;
10. Abidənin detalları, fraqmentləri.

Bərpanın işçi layihəsinin tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Layihənin qrafik hissəsi;
2. İzahat yazısı;
3. Əlavə ölçmə çertyojları;
4. İsitmə, ventilyasiya, su, kanalizasiya, işıqlandırma layihələri;
5. Smeta - maliyyə sənədləşməsi (1, səh. 176, 177).
6. Abidənin bərpasında stukturun müasir tələbatə uyğunlaşmasına üstünlük verilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Z. Məmmədova. Memarlıq abidələrinin bərpasının əsasları. Çapaşğı - 2004.
2. С.С.Подбняпольский, Г.Б.Бессонов, Л.А.Беляев, Т.М.Патникова, Реставрация памятников архитектуры. Москва - 1988.
3. R.M.Həsanov, N.C.İbadullayeva, Dizayn terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı - 2005.

**AMEA Naxçıvan Bölməsi
AMEA Naxçıvan Bölməsinin doktorantı
esedzademesume93@gmail.com*

Masuma Asadzade

**THE STYLISTIC CHARACTERISTICS OF THE RESTORATION
OF ARCHITECTURAL MONUMENTS**

Restoration, which is a specific type of professional activity in the field of architecture as an independent area covers only about two hundred fifty years.

The growing interest in ancient and medieval monuments from the mid-18th century, the restoration theory of "style" and "archeology" played an important role in the formation of the principles

of modern reproduction. The researches for the restoration of architectural monuments determine the characteristics of architects' professional training. The sketch, the employee, the sequence of restoration work to be done in the projects, the cost of restoration works, the duration of execution of restoration and so on are substantiated. Although the project is fully operational, it is subject to a number of changes in the course of work. Sketch, employee, sequence of restoration work to be performed in the project, duration of execution, estimated cost of recovery works, it is subject the final look of the monument is fundamentally differs from the project.

Keywords: *restoration, principles, research, project, sketch, employee, adaptation.*

Масумэ Асадзе

ОСОБЕННОСТИ СТИЛЯ РЕСТАВРАЦИИ АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ

В статье обосновывается мысль, что реставрация, сформированная в самостоятельную область специфического вида профессиональной деятельности в архитектуре, охватывает период около 250 лет. Начиная с середины XVIII века, повышенный интерес к памятникам античного периода и средних веков, «стилистические» и «археологические» теории реставрации сыграли важную роль в формировании принципов современной реставрации. Исследование архитектурных памятников с целью их реставрации определяет характеристику профессиональной подготовки зодчих. В проектах соответствия обосновывается эскизы реставрации, рабочий состав, последовательность выполняемых работ, сроки их выполнения, сметная стоимость реставрационных работ и др. Если даже проект реставрации будет разработать крайне точно, в ходе работ они подвергаются ряду изменений, последняя видимость памятника основательно отличается от проекта.

Ключевые слова: *реставрация, принципы, исследование, проект: эскиз, рабочий, соответствие.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: *İlkin variant 01.04.2019
Son variant 24.06.2019*